

بررسی عوامل موثر بر آسیب‌های فرهنگی خانواده

سعدالله حسنی^۱

چکیده

خانواده نخستین آموزشگاه و پرورشگاه انسان و انتقال دهنده ی فرهنگ و تمدن در کسب ارزش‌ها و فضائل اخلاقی و زمینه ساز تکامل و تحول است در یک جمله سعادت و شقاوت جامعه در گرو تامین سلامت یا عدم سلامت خانواده است. در شرایط کنونی که کانون خانواده مورد تهاجم فرهنگی قرار گرفته لذا پرداختن به آسیب‌های فرهنگی آن ضرورت پیدا میکند. هدف اصلی این تحقیق شناخت آسیب‌های فرهنگی خانواده و ارائه راهکارهای متناسب با یافته‌های تحقیق می باشد. در این مطالعه متغیرهای اصلی طلاق، خشونت خانگی، افزایش سن ازدواج، و کاهش فرزندآوری می باشند. شناسایی علل و عوامل این آسیبها بر اساس نتایج تحقیقات مورد بررسی نیز مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. مطالعات در این تحقیق از نوع مطالعات مروری و کتابخانه‌ای بوده؛ هدف شناسایی عوامل موثر در آسیب‌های فرهنگی خانواده بود. روش تحقیق توصیفی تحلیلی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای بوده، یافته‌ها حاکی از دخیل بودن عوامل متعدد اخلاقی اجتماعی در آسیب‌های فرهنگی خانواده است. پرسش این نوشتار این است که چه عواملی در آسیب‌های فرهنگی خانواده مؤثر است؟ فرضیه این است که عوامل مرکب از علل درونی و بیرونی انسان و فردی و اجتماعی در آسیب‌های خانواده تأثیر گذار بوده است.

واژگان کلیدی: خانواده، فرهنگ، عوامل، آسیب‌های فرهنگی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۳۰

^۱ مدیر امور فرهنگی و استادیار گروه معارف، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران. sadollahhasani@yahoo.com

مقدمه

نقش تربیت درست خانواده از مهم‌ترین عوامل مؤثر در اصلاح جامعه است و هیچ جامعه‌ای سالم نخواهد بود، مگر آنکه از خانواده‌های سالم برخوردار باشند. لذا خداوند جهت حفظ نهاد مقدس خانواده، اصولی برای رفتارهای زن و مرد معین کرده است که توجه داشتن به آنها موجب سعادت خانواده خواهد شد. اگر زن و یا شوهر به این اصول بی‌اعتنا شوند موجب انحراف خانواده از مسیر تعالی و رشد خواهد شد؛ و این امر زمینه بروز اختلافات آن‌ها را فراهم خواهد ساخت. سیر حرکت یک خانواده به سوی سعادت یا شقاوت، به فرهنگ حاکم بر اعضای جمعی آن وابسته است. تعالی یا انحطاط خانواده معلول مستقیم فرهنگی است که در آن شکل گرفته. واژه فرهنگ واژه مرکبی است که به فرهنگ تجزیه می‌گردد. در یک نگاه، فرهنگ به مفهوم پیش، جلو و به سوی جلو می‌باشد. در نگاه دیگر، فرهنگ به مفهوم شأن و شوکت و رفعت و شکوه است. با توجه به این که در این نوشتار عوامل آسیب‌های فرهنگی خانواده از نگاه دینی مدنظر است لذا شناختن مبانی و تعریف فرهنگ اسلامی ضرورت پیدا می‌کند.

در گذشته فضای حاکم بر خانواده‌ها غالباً بر محور احترام و اقتدار والدین بود، ولی امروزه به تدریج فرزندسالاری پررنگ‌تر می‌شود و تبعات آن در خانواده و جامعه کاملاً مشخص است. می‌توان گفت فرزندسالاری پدیده منحصر به فردی است که در جامعه ایران به وجود آمده و دارای ویژگی‌های خاص خود است: بالا رفتن انتظارات بچه‌ها، افزایش مراقبت‌های والدین از فرزندان، وسواس شدید والدین نسبت به بچه‌ها و افزایش آن، افزایش هزینه‌ای که والدین صرف فرزندان خود می‌کنند و تبدیل فرزندان به موجود پرهزینه‌ای که دائماً در کانون توجه والدین قرار دارد. (مهدوی و غنیمتی، ۱۳۸۱) طبیعتاً در این شرایط، میزان فرزندآوری کاهش می‌یابد؛ چرا که توانایی برآوردن انتظارات بالای فرزندان و رسیدگی و توجه بیش از حد والدین به آن‌ها، مانعی برای داشتن فرزندان بیشتر خواهد بود (همان، ۱۳۸۱).

مبانی فرهنگی دینی از تعریف فرهنگ اسلامی فهمیده می‌شود چون در یک نگاه کلی می‌توان گفت فرهنگ دینی عبارت است از: مجموعه عقاید، باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم، الگوها، روش و شیوه‌های عملی برگرفته از قرآن کریم و سنت و احادیث وارد شده از حضرات معصومین (علیهم السلام). پس فرهنگ افرادی که در جامعه اسلامی بعنوان یک فرد مسلمان زندگی می‌کند. در صورتی اسلامی قلمداد

185..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

می شود که همواره؛ رفتارش مطابق باور و اعتقادش در راستای مبانی دینی باشد؛ مانند باور یک فرد مسلمان به اینکه عالم محضر خداست و اعتقاد به اینکه خداوند حکیم است بدون هدف فعلی از او صادر نمی شود اعتقاد به این که خداوند انسان را برای هدفی والایی خلق نموده و برای رسیدن انسان به آن هدف، چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی دستورات حکیمانه ای توسط پیامبرانش ارسال فرموده است. که این قوانین الهی باید بر کلیه روابط چهارگانه انسان چه رابطه او با خدا، و چه رابطه انسان با خود، و رفتارش با طبیعت و جامعه حاکم باشد. اهداف اصلی این تحقیق عبارتند از:

- شناخت علل ناسازگاری و طلاق در خانواده
- شناخت علل افزایش سن ازدواج
- شناخت علل کاهش فرزند آوری
- شناخت علل افزایش خشونت در خانواده
- هدف نهایی ارائه راهکار مناسب بر اساس نتایج تحقیق است.

روش شناسی

هدف اصلی این تحقیق شناخت آسیبهای فرهنگی خانواده و ارائه راهکارهای متناسب با یافته های تحقیق می باشد. در این مطالعه متغیرهای اصلی طلاق، خشونت خانگی، افزایش سن ازدواج، و کاهش فرزند آوری می باشند. شناسایی علل و عوامل این آسیبها بر اساس نتایج تحقیقات مورد بررسی نیز مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. این مقاله با استفاده از روش توصیفی تحلیلی انجام گرفته. مطالعه اسنادیست و منبع مطالعه کتب و مقالات موجود در مورد آسیبهای فرهنگی خانواده می باشد.

روش مطالعه از نوع مطالعات مروری و کتابخانه ای بوده و جهت جمع آوری اطلاعات به مراکز آمار رسمی کشور، مدارک مکتوبه و آیات و روایات رجوع شده و برای فیش برداری از روش تلفیقی، دستی و رایانه ای استفاده نمودیم. یافته های پژوهش نشان میدهد که عوامل گوناگونی اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و الگو گیری از فرهنگ غربی در آسیب های فرهنگی خانواده تأثیرگذار بوده است.

یافته‌ها

الف- افزایش طلاق و عوامل مؤثر بر آن:

- اختلال در ایجاد ارتباط

تحقیقات نشان داده است که یکی از مهم‌ترین عوامل مشکل ساز، اختلال در ایجاد ارتباط یا به عبارتی اختلال در فرایند تفهیم و تفاهم همسران است. به عنوان مثال، در گزارشی که توسط آژانس مشاوره خانواده (۱۹۷۰) ارائه شده، ۸۷ درصد زوج‌های شرکت‌کننده در این پژوهش اعلام کردند که مشکل اصلی آن‌ها اختلال ارتباطی بوده است (سیف و اسلامی ۱۳۸۶).

- دخالت اطرافیان

نتایج یکی از تحقیقات نشان می‌دهد که ۲۷ درصد از متقاضیان طلاق در ایران، دخالت بی‌جای خویشاوندان و آشنایان را علت تقاضای جدایی می‌دانند. (کاوه، ۱۳۹۱)

- تأثیر سبک زندگی متأثر فرهنگ بیگانه در افزایش طلاق

به نظر می‌رسد گاهی سبک زندگی که بیشتر که ناشی از فرهنگ غربی است؛ سبب ناسازگاری در خانواده و در نتیجه منجر به افزایش طلاق می‌شود. گرچه به وجود آمدن شیوه‌های جدید زندگی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است که با حرکت جوامع به سمت پیشرفت و صنعتی شدن رخ می‌نماید؛ اما حقیقت این است که پایه و اساس سبک زندگی در جامعه سنتی ایران بر اساس آموزه‌های حکیمانه اسلامی بنا شده است و تغییر آن به منزله تغییر سبک زندگی اسلامی به شیوه‌های مدرن و وارداتی است که با فرهنگ اسلامی ما هیچ‌گونه همخوانی ندارد در نتیجه تغییر هویت فرد مسلمان را به دنبال دارد. در حقیقت هویت و سبک زندگی با یک دیگر رابطه‌ای دوسویه دارند و بر یکدیگر تأثیر متقابل می‌گذارند.

با مقایسه شیوه‌های زندگی دهه‌های اخیر به خوبی می‌توان سرعت این تغییرات را دریافت. این مسئله در جامعه امروز ابعاد بسیار وسیع‌تری پیدا کرده است و شیوه زندگی افراد در مقیاس فردی، خانوادگی، اجتماعی و...، روز به روز بیشتر از معیارهای اسلامی فاصله می‌گیرد از مصادیق تغییر سبک زندگی می‌توان به تغییر الگوی تأمین معاش در خانواده به تقلید از کشورهای غربی اشاره کرد؛ البته نمی‌توان ضرورت‌های جامعه امروز را برای حضور زنان در برخی مشاغل زنانه نادیده گرفت اما آنچه در حال حاضر در جامعه ما

187..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

اتفاق می افتد این است که حتی در مواقع غیر ضروری و تنها با این استدلال که زن باید به استقلال مالی برسد تا به مرد وابسته نباشد، به اشتغال بیرون از منزل روی می آورند که این مسئله به خودی خود عامل به وجود آمدن مشکلات بسیاری برای فرد و جامعه خواهد شد، در حالی که اسلام بنا به مصالحی که متوجه خود زن، خانواده و اجتماع می باشد. زحمت کار بیرون از منزل را ازدوش زن برداشته و به عهده مرد قرار داده است اما متأسفانه می بینیم که اشتغال بیرون از منزل برای زنان ما به عنوان یک ارزش درآمده است و در عوض خانه داری و تربیت فرزند به وقت هدر دادن و سوزاندن فرصت های پیش روی زنان و ضدارزش تبدیل شده است.

- تجمل گرایی

مسأله مهم دیگر تغییر سبک ساده زیستی است که تا همین چند سال اخیر بر خانواده های ایرانی حاکم بود و روی آوردن به زندگی تجملاتی و ایجاد مصرف زدگی در بین خانواده هاست؛ متأسفانه در این مسئله هم مشاهده می کنیم که بیشترین تلاش دشمن در تغییر روحیه زنان بوده است زیرا آنان هسته اصلی خانواده را تشکیل می دهند و بر نوع نگرش همسر و فرزندان بسیار اثرگذار می باشند؛ همچنین همین مسئله خود از دلایل اصلی روی آوردن به اشتغال بیرون از منزل است. به هر حال این مسئله به خودی خود سبب به وجود آمدن انحراف های فراوانی در زندگی فردی و اجتماعی افرادی شود که متأسفانه طلاق یکی از اصلی ترین آسیب های آن است.

- شیوه ناکار آمد انتخاب همسر

آگاهی اندک پیش از ازدواج از نقش زن یا شوهر، کاهش سطح مسؤلیت دختران و پسران. عدم آموزش مهارت های لازم برای انجام مسؤلیت های خانوادگی، سطح توقع بالای زن و شوهر از یکدیگر، تصور مثبت از پیامدهای طلاق در جامعه. پدیده اعتیاد به مواد مخدر از نظر فراوانی سومین عامل اختلاف و درخواست طلاق در ایران می باشد و ۱۸ درصد موارد درخواست طلاق را تشکیل می دهد. این امر موجب رفتارهای نابهنجار و در نهایت ناسازگاری می شود. (کاوه. ۱۳۹۱)

- تغییر ارزش‌ها

گسترش فرهنگ دنیاگرایی و رفاه طلبی بشکل غربی، آثار خود را بر خانواده‌های سایر جوامع برجای نهاده است. از این رو خانواده‌هایی که متأثر از این فرهنگ می‌باشند، در فرایند بحران ارزشها، خانواده بر لذت طلبی، مصلحت گرایی فردی و ابزار گرایی استوار می‌گردد و همه چیز را در چار چوب امور مادی و حتی جسمانی خلاصه می‌کنند. در چنین شرایطی، روابط انسانی که از بعد معنوی تهی می‌شود، بسیار سست، آسیب پذیر و شکننده خواهد شد؛ روابط زناشویی نیز از این قائده مستثنا نیست و در نتیجه آمار طلاق روز به روز افزایش می‌یابد. (ساروخانی، ۱۳۷۶)

- بدگمانی

از عوامل مؤثر در سردی روابط عاطفی همسران بدگمانی است که شامل نگرش منفی به پندار، گفتار یا کردار همسر می‌باشد. این منفی‌نگری سبب سلب اعتماد، نفرت بی‌پیشینه، کوتاهی در برقراری روابط عاطفی، کاهش احترام به همسر و بی‌توجهی نسبت به او می‌شود و بنیان خانواده را همچون خانه عنکبوت سست می‌کند. فردی که مورد سوءظن قرار گرفته، تحت فشار روانی حاصل از پندار و رفتار همسر، به مرور زمان نسبت به او احساس بیگانگی می‌کند؛ حال آنکه اساس ازدواج بروحدرت و اتصال زن و شوهر استوار است. سوءظن از جمله ردائل اخلاقی است که خداوند در مورد آن فرموده است: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا*. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از بسیاری از گمان‌ها پرهیزید که برخی از گمان‌ها گناه است و تجسس نکنید.» (حجرات / ۱۲)

بدگمانی نسبت به همسر معمولاً سبب تجسس در رفتار و تهمت زدن به او می‌شود که در آیه فوق از آن نهی شده است. منفی‌نگری نسبت به همسر برای خود فرد آثار نامطلوب زیادی دارد؛ از جمله: اراده او را برای بهبود روابط خانوادگی سست می‌کند. احساس ترس و اضطراب، زندگی او را فرامی‌گیرد. حضرت علی (علیه السلام) فرمودند: هر که نیک گمان نباشد از همه کس وحشت خواهد داشت. (لیثی واسطی ۱۳۷۶). شکاف عاطفی بین او و همسرش ایجاد می‌گردد و گرفتار تنهایی درونی و بیرونی می‌شود. در انجام حقوق همسر کوتاهی می‌کند. (عیلزاده، ۱۳۹۲)

- بی توجهی به باورهای دینی

عدم توجه اعضای خانواده به باورهای دینی وانجام رفتارهای مغایر با هنجارهای دینی، زمینه‌ای برای ضربه زدن به روابط خانواده و بروز اختلافات می‌شود. بخشی از این امر به عدم رعایت موازین شرعی در روابط زن و مرد باز می‌گردد. به تصریح قرآن کریم زن و شوهر مکلف به حسن معاشرت بایکدیگرند «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» با همسرانتان با اخلاق نیکو معاشرت نمائید. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) فرمود: هر مردی به صورت همسرش یک سیلی بزند، خداوند عزوجل به مالک دوزخ فرمان می‌دهد در جهنم هفتاد سیلی به او بزند. (نوری، ۱۴۰۸).

زن نیز موظف به خوش رفتاری با شوهر است و باید در گفتار و رفتاری که موجب آزار شوهر می‌شود، پرهیزد. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: «آگاه باشید هرگاه زنی با شوهرش مدارا نداشته باشد و از وی چیزی بخواهد که قادر بر به دست آوردن آن نباشد خداوند از چنین زنی حسنه‌ای رانمی‌پذیرد و آن زن؛ خدا را در حالی ملاقات می‌کند که از او خشمگین است.» (عاملی، ۱۴۰۹).

علل دیگر طلاق مانند: کوتاه بودن مدت آشنایی قبل از ازدواج، ازدواج ناموفق والدین، مخالفت خانواده با ازدواج، عدم تفاهم زن و شوهر نسبت به ایفای نقش و وظایف خود، زندگی شهری. (ستوده، ۱۳۸۳). انتظارات بیش از حد یکی از دو طرف قبل از ازدواج، مشکلات مالی که ممکن است بخشی از آن هزینه‌های جشن و مراسم ازدواج ناشی شود، عدم علاقه زن و شوهر به یکدیگر، پایین بودن سن ازدواج و اختلاف سن زن و شوهر، نا آگاهی وی سواد. زوجین (قنادان و همکاران، ۱۳۷۵).

ب- افزایش سن ازدواج، علل و عوامل آن

در روایات منقول از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) و امامان معصوم (علیه السلام) و سیره عملی آن بزرگواران، شواهد گویایی بر تأکید ایشان به تسریع در امر ازدواج جوانان شده است. از جمله آنها روایتی است که از امام رضا (علیه السلام) نقل شده که. فرمود: «جبرئیل امین بر پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) نازل شد و عرض کرد: ای محمد پروردگارت به تو سلام می‌رساند و می‌فرماید: دختران و زنان باکره مانند میوه درختان هستند و همان طور که میوه وقتی می‌رسد، چاره‌ای جز چیدن ندارد، و الا تابش خورشید و وزش باد آن را فاسد می‌کند، دختران و زنان باکره هم (وقتی به سن بلوغ و ازدواج می‌رسند)،

چاره‌ای جز ازدواج ندارند، و الا از گرفتار شدن به فتنه و انحراف، درامان نیستند. پس رسول خدا مردم را جمع کرد و به منبر رفت و پیام پروردگار عزیز و بلند مرتبه را به آنان ابلاغ کرد» (عاملی، ۱۴۰۹)

بنابراین از نظر اسلام تأخیر ازدواج امر نکوهیده‌ای است که مورد رضایت خدا نیست.

- افزایش ناهنجاری‌ها در جامعه

بالا رفتن جرائم و آسیب‌های فرهنگی مانند: بی بندوباری، خشونت خانوادگی، همسر آزاری، طلاق، روابط سرد همسران، دخالت اطرافیان و مانند آن نه تنها موجب از هم پاشیدگی خانواده‌ها شده است، بلکه باعث سلب اعتماد جوانان از ازدواج گردیده و سبب شده است که جوان امروز به ازدواج به عنوان عامل خوشبختی، نگاه نکند و سرنوشت خود را به کسانی که در دام این آسیب‌ها گرفتار شده‌اند، تشبیه کند.

- مشکلات اقتصادی

عوامل اقتصادی همچون بیکاری، افزایش قیمت‌ها و ناتوانی در برگزاری مراسم ازدواج، خرید جهیزیه، خرید مسکن و پرداخت هزینه‌های زندگی.

- ترویج فرهنگ فردگرایی

گرچه مردم کشور ما از یک فرهنگ غنی و کامل اسلامی برخوردار هستند، ولی به دلایلی همچون نفوذ فرهنگ بیگانه و مانند آن، این فرهنگ کم رنگ شده و سفارش‌های اکید اسلام به تعجیل در ازدواج و کراهت از تأخیر آن، تا حدی بین جوانان به فراموشی سپرده شده است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: (حَقُّ عَلَى اللَّهِ عَوْنٌ مِّنْ نَّكْحِ التَّمَّاسِ الْعَفَافِ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ) هر که به منظور پاک نگه داشتن خود از آنچه خداوند حرام کرده است ازدواج کند، بر خداست که او را یاری رساند. (پا ینده، ۱۳۸۴)

- تجمل گرایی

فراموش شدن ارزش‌های معنوی مانند تأثیر ازدواج در رشد ایمان و تقوا و جایگزین شدن ارزش‌های مادی، سبب شده بسیاری از جوانان به همه چیز، از جمله ازدواج، رنگ و لعاب مادی بدهند و به جای این که کسب فضایل انسانی را هدف خود قرار دهند و ازدواج را عاملی برای نزدیک‌تر شدن به خدا و کامل

191..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

شدن ایمان بدانند، در جمع مال دنیا و ظواهر فریبنده زندگی مادی، مسابقه بگذارند. این طرز تفکر همه چیز از جمله ازدواج را تحت تأثیر قرار می دهد.

اما جوانی که دغدغه اصلی اش حفظ و کامل شدن ایمانش است، چون ازدواج را ایجاد کننده نیمی از ایمان می داند، تمام امکانات خود را برای به دست آوردن آن بسیج می کند. همانطوری که پیامبر اسلام (صلی الله علیه واله) فرمود: هر جوانی که در آغاز جوانی خویش از دواج کند، شیطان فریاد برمی آورد: ایوای...، دوسوم ازدین خود را از دستبرد من در امان داشت. پس این بنده خدا باید در یک سوم باقیمانده، تقوای الهی پیشه کند. (نوری، ۱۴۰۸)

- تأثیر پذیری از شیوه زندگی مدرن

تغییر نگرش ها در سال های اخیر، سبب افزایش سن ازدواج دختران و پسران شده است که هم می تواند به افزایش اضطراب ها و فشارهای عصبی، کاهش انگیزه فعالیت های اقتصادی و آسیب پذیری جنسی بینجامد و هم با سپری شدن دوران شورجوانی، انگیزه تشکیل خانواده را کم کند عوامل پرشماری می تواند باعث کم شدن انگیزه و بالا رفتن سن ازدواج شود که یکی از مهم ترین آن ها شیوه زندگی مدرن و سبزه تفکر مادی گرایی در جهان کنونی است. بنا براین اشتغال به تحصیل و فراهم نبودن اوضاع مناسب اقتصادی از موانع ازدواج شمرده می شود. که آغاز زندگی را تا پایان یافتن دوره تحصیل و زمان کسب دارای مناسب به تأخیر می اندازد.

- آرمان گرایی جوانان در امر ازدواج:

بعضی از جوانان امروزی به علت خام و عدم بلوغ اجتماعی سرخود تصمیماتی می گیرند، که هیچ تناسبی با زندگی پیچیده کنونی ندارد، و از طرفی به علت عدم اعتماد به تجربه های والدین و قدیمی دانستن آنها، از واقعیت های زندگی بی اطلاع مانده اند و در نتیجه، نمی توانند درباره موضوعی همچون ازدواج، واقع گرا باشند، بلکه آرمانی فکری کنند و در عالم خیال زندگی می کنند. این طرز تفکر یکی از دو پیامد منفی ذیل را دارد: یا ازدواج نمی کنند و منتظر همسری آرمانی هستند و یا ازدواجی از روی احساسات می کنند که نتیجه آن شکست خوردن و سرخورده شدن از ازدواج است.

از آنجا که خانواده‌ها در نظارت و حمایت از زوج‌های جدید، نقشی کمتری را نسبت به، گذشته ایفا می‌کنند، زمان ازدواج جوانان به تأخیر می‌افتد. از طرفی هم؛ کم شدن قیج تک زیستی و مجرد و کاهش قداست و اهمیت تشکیل خانواده نیز در افزایش سن ازدواج مؤثر است. (زیبایی نژاد، ۱۳۹۴).

- باورهای اشتباه

ذهنیت منفی و ترس بیجا از موانع ازدواج است که از مصادیق این باورهای نادرست عبارتند از: الف). ترس از تجربیات ناموفق دیگران ب) ترس از مشکلات زندگی. ج) مقایسه خود با دیگران د) تأکید بر ازدواج فرزند بزرگتر.

- ضعف ایمان به رزاقیت الهی:

در شریعت اسلام علاوه بر تشویق به ازدواج تأمین رزق و روزی انسان‌هایی که زندگی خود را سامان دهند تضمین شده است. رسول اکرم فرمود: (مَنْ تَرَكَ التَّزْوِيجَ مَخَافَةَ الْفَقْرِ فَقَدْ أَسَاءَ الظَّنَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ إِنَّ يَكُونُوا فُقَرَاءُ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) هر کس از ترس فقر ازدواج نکند نسبت به لطف خداوند بدگمان شده است. چرا که خداوند می‌فرماید: اگر آنان فقیر باشند خداوند از فضل و کرم خود بی‌نیازشان می‌کند. (من لایحضر الفقیه ج ۳، ص ۳۸۵، ح ۴۳۵۳) حتی در جای دیگر به کسی که از فقر شکایت می‌کرد، پیامبر توصیه نمودند: ازدواج کن. بعد از عمل به توصیه آن حضرت معیشت وی وسیع گردید. (عاملی، ۱۴۰۹)

ب- کاهش زاد و ولد، علل و عوامل کاهش فرزندآوری

در مسأله کاهش جمعیت، عوامل متعددی نقش داشته است، اما یقیناً مهم‌ترین نهادی که در حوزه جمعیت نقش دارد نهاد خانواده است. لذا باید ببینیم که در حوزه خانواده چه تغییراتی رخ داد و چه عواملی منجر به تغییر سبک زندگی خانواده شده که نتیجه آن کاهش فرزندآوری و کاهش جمعیت کشور بوده است.

- مصرف‌گرایی در سبک زندگی

ژولیت شور، به واقعیتی با عنوان مصرف‌گرایی نوین در عصر حاضر اشاره می‌نماید که در آن، با بالا رفتن معیارهای زندگی، افراد هیچ توجهی به قدرت خرید خود نمی‌کنند و حتی افرادی که نتوانسته‌اند به ثروت مناسبی دست یابند، از خریدهای اسراف‌گونه استقبال می‌کنند. (عیوضی، غلام‌حسن) با توسعه فرهنگ

193..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

مصرف در خانواده‌ها، طبیعتاً هزینه‌های زندگی بالا می‌رود و امکان داشتن فرزندان بیشتر فراهم نخواهد بود و این امر منجر به کاهش تعداد فرزندان خواهد شد. تلقی‌های غربی در شیوه زندگی: یکی از مهم‌ترین تغییراتی که در دهه‌های اخیر در خانواده ایرانی شاهد آن بودیم، تغییر شکل خانواده است. در گذشته، غالباً خانواده گسترده بود. خانواده گسترده خانواده‌ای است که بیش از دو نسل را در خود جای می‌دهد. در این خانواده‌ها، فرزندان پس از ازدواج، در کنار خانواده زندگی می‌کنند که دلیل گسترده‌گی خانواده نیز همین است. اما خانواده هسته‌ای یک خانواده نو مکان است که با ازدواج یک زوج به وجود می‌آید. فرزندان پس از بلوغ، به تدریج خانه را ترک می‌کنند و زن و شوهر در میان سالی دوباره تنها می‌شوند.

- افزایش سن ازدواج

یکی از عواملی که منجر به کاهش فرزندآوری می‌شود بالا رفتن سن ازدواج است. البته بالا رفتن سن ازدواج نیز خود معلول عوامل دیگری از قبیل فردگرایی، فرزندسالاری و... است. امروزه به علت تقویت خانواده هسته‌ای و دشواری‌های اقتصادی در جوامع صنعتی، متوسط سن ازدواج افزایش یافته است. بررسی‌های آماری نشان می‌دهد که در ایران نیز میانگین سن ازدواج همین روند را دارد، با این تفاوت که این افزایش در مورد زنان بیشتر است.

در سرشماری سال ۹۰ میانگین سن ازدواج در مردان ۷.۲۶ و در زنان ۴.۲۳ بوده است و همچنان نیز در حال افزایش است. (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۰). طبیعی است که با بالا رفتن سن ازدواج، فرصت باروری نیز کمتر خواهد بود و در نتیجه، منجر به کاهش تعداد فرزندان خواهد شد.

- تأثیر سبک زندگی شهری

مطابق با سرشماری‌های انجام گرفته در کشور در سال ۱۳۶۵، میزان شهرنشینی در کشور ۵۴/۳ درصد بوده که در سال ۱۳۷۵ به ۶۱/۳ درصد افزایش پیدا کرده است و تا سال ۱۳۹۰، در حدود ۷۱/۴ درصد جمعیت کشور در شهرها ساکن بودند. (خلج آبادی فرا هانی، ۱۳۹۰).

شهرنشینی توقعات افراد را برای داشتن زندگی بهتر افزایش می‌دهد و آن‌ها را با افزایش هزینه‌های زندگی روبه‌رو خواهد کرد. این امر به خودی خود موجب تغییر رفتارهای باروری زنان به نفع اندازه کوچک‌تر

خانوار و تعداد فرزند کمتر خواهد شد. گسترش شهرنشینی موجب گسترش خانواده هسته‌ای می‌شود که همان گونه که توضیح داده شد، در کاهش تعداد فرزندان تأثیرگذار خواهد بود.

- آپارتمان‌نشینی و کوچک شدن فضای زندگی

یکی از پیامدهای گسترش شهرنشینی، کوچک شدن خانه‌ها و افزایش آپارتمان‌هاست. خانه‌های آپارتمانی، به دلیل نوع فضاسازی و ساخت آن، بسیاری از کارکردهای سنتی‌اش، مانند محل تفریح و آسایش، محل ملاقات و میهمانی، محل جشن‌ها و برگزاری آیین‌ها و محل کار و البته تولید و همه چیز، به جز محل خواب رابه فضاها شهری منتقل کرده است. طراحی آپارتمان‌ها به گونه‌ای است که سبب فردی شدن خانه و گسستن اعضای خانواده از یکدیگر می‌گردد.

به عبارت دیگر، آپارتمان و زندگی آپارتمانی یکی از عرصه‌های فردگرایی شده است. در سال‌های اخیر، معماری ما به سمت کوچک‌سازی خانه‌ها پیش رفته است که امکان نگه داری از فرزندان زیاد (بیش از یک یا دو فرزند) را از خانواده‌ها گرفته است. طبیعی است که این امر منجر به کاهش نرخ باروری در ایران گردیده است. طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، متوسط خانوار در ایران از ۵/۱ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۴/۰۳ نفر در سال ۱۳۸۵ و ۳/۵۵ نفر در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.

- ترویج فرهنگ فرزندسالاری

در گذشته فضای حاکم بر خانواده‌ها غالباً برمحور احترام و اقتدار والدین بود، ولی امروزه به تدریج فرزندسالاری پررنگ‌تر می‌شود و تبعات آن در خانواده و جامعه کاملاً مشخص است. می‌توان گفت فرزند سالاری پدیده منحصر به فردی است که در جامعه ایران به وجود آمده و دارای ویژگی‌های خاص خود است: بالا رفتن انتظارات بچه‌ها، افزایش مراقبت‌های والدین از فرزندان، وسواس شدید والدین نسبت به بچه‌ها و افزایش آن، افزایش هزینه‌ای که والدین صرف فرزندان خود می‌کنند و تبدیل فرزندان به موجود پرهزینه‌ای که دائماً در کانون توجه والدین قرار دارد (مهدوی و غنیمتی، ۱۳۸۱).

طبیعتاً در این شرایط، میزان فرزندآوری کاهش می‌یابد؛ چرا که توانایی برآوردن انتظارات بالای فرزندان و رسیدگی و توجه بیش از حد والدین به آن‌ها، مانعی برای داشتن فرزندان بیشتر خواهد بود (همان، ۱۳۸۱).

195..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

- کاهش قداست مادری

درسال های اخیر، تمایل زنان به کار و کسب درآمد افزایش یافته ودر نتیجه، اشتغال زنان و حضور زنان در بازار کار فزونی یافته است. درکناراین امر، نوعی تغییر نگرش نسبت به ازدواج و نقش های همسری و مادری وحتی کار خانگی به وجود آمده است که نوعی تحقیر این نقش ها را به دنبال داشته است. این تغییر نگرش، از تفکرات فمینیستی وازجوامع غربی به سایر کشورها واز جمله ایران رسوخ کرده است. به نظر فمینیست ها، موقعیت فرودست زن (مادر) نسبت به شوهر (پدر) تا حدی معلول وابستگی اقتصادی است؛ ولی ایدئولوژی های فراگیر خانواده نیز در ایجاد آن ها بی تأثیر نیست. بنابراین فمینیست ها نه تنها فرضیه های جامعه شناختی درباره خانواده، بلکه باورهای عامیانه را نیز مورد چون و چرا قرار داده اند. (آبوت و والاس ۱۳۸۴).

سیمون دوبوار، نیز با تأکید بر اینکه کار زن درخانه هیچ فایده مستقیمی برای اجتماع ندارد، عقیده دارد به دلیل آنکه کار زن درخانه هیچ چیزی تولید نمی کند، زن خانه دار فرودست، درجه دوم و طفیلی است. به نظر وی، زن نمی تواند در خانه وجود خود را پی ریزی کند؛ زیرا زن در خانه فاقد ابزارهای مورد نیاز برای بروز استعداد های خود به عنوان فرد است ودر نتیجه، فردیت او به رسمیت شناخته نمی شود. (فریدان، نظریه پرداز فمینیست) لیبرال، زنانی را که به کارخانگی مشغول می شوند قربانیان یک گزینه اشتباه می خواند و آن ها رامحکوم به عقب ماندگی مستمر می داند. وی بر این باور است که پرداختن به کارخانه داری محصول فرهنگی است که از زنان خود انتظار رشد ندارد و حاصل آن تلف شدن یک نفس انسانی است. (چراغی، ۱۳۹۱).

بنابراین وقتی حضور زن درخانه را تلف شدن و تباهی شخصیت او بدانند وکارخانه داری و نقش های همسری و مادری را نوعی اسارت و تحقیر به شمار آورند، طبیعی است که رواج این نگرش منجر به کم ارزش شدن این نقش ها در جامعه و خصوصاً در بین زنان می شود ودر نهایت، در کاهش باروری بسیار تأثیر گذار خواهد بود.

- تغییر نگرش‌ها و ارزش‌ها

جامعه ایران در دهه‌های اخیر، در جریان تحولات فرهنگی وسیعی قرار گرفته است. این تحولات به ویژه در خانواده مشهود بوده است. یکی از تحولاتی که خانواده از آن مصون نمانده رشد فردگرایی است. منظور از فردگرایی این است که افراد به جای اولویت دادن به خواست‌ها و علایق جمعی، سنتی و خانوادگی، به ارزش‌ها و خواست‌های فردی خود اولویت می‌دهند. فردگرایی می‌تواند نتیجه توسعه خانواده هسته‌ای باشد و نیز می‌تواند پیامدهایی همچون کاهش مسئولیت‌پذیری، بالا رفتن سن ازدواج، افزایش طلاق و طبیعتاً کاهش فرزندآوری را به همراه داشته باشد. (گرت‌ها، ۱۳۸۷)

- ضعف باورهای دینی

در آموزه‌های دینی از فرزند صالح بعنوان باقیات صالحات یاد شده است. در روایتی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) فرمود: (اِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ ، اِلَّا فِي ثَلَاثٍ ، صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ ، اَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ ، اَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ)؛ هرگاه شخص از دنیا برود؛ عملش قطع می‌شود و دیگر حسناتی برای او ثبت نمی‌شود. مگر از سه چیز: صدقه جاریه، اثر علمی که از آن استفاده شود. فرزند صالحی که رایا و دعا کند. (حرعاملی ۱۴۰۹).

ت- خشونت خانگی، علل و عوامل آن

رشد آمار طلاق و نزاع‌های خانوادگی، نشان دهنده گسترش اختلاف در خانواده‌ها می‌باشد. رضایت خانوادگی که (مشخصه آن ارتباط مؤثر و لذت بخش است) در اثر اختلاف خانوادگی کاهش می‌یابد و در نتیجه زن یا شوهر، همسر خود را کمتر به صورت مثبت درک می‌کنند و بیشتر درگیر رفتارهای منفی می‌شوند، آن‌ها توافق کمتر و اختلاف بیشتری دارند و رفتار غیر کلامی و تقابل منفی بیشتر بروز می‌دهند. کاهش رضایت زناشویی باعث می‌شود شیوه‌های ارتباطی مثبت مانند همدلی، بیان مناسب احساسات، تفاهم با همسر، اعتماد و سطح توجه آنان کاهش یابد (بورنستین، ۱۳۸۰).

ادامه دار شدن اختلاف، زن و شوهر را دچار سردرگمی و محرومیت مکرر در زندگی و موجب آسیب‌پذیری خانواده می‌شود. بر پایه برخی از تحقیقات روابط تنش‌زای زن و شوهر بر سلامت عاطفی

197 بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

فرزندان هم تأثیر گذار هستند و کج روی های اجتماعی فرزندان بانابسا مانی خانواده ار تباط معنا دار دارد. (سالاری فر، ۱۳۹۳).

عوامل افزایش خشونت خانوادگی عبارتند از: گرش های فردی، ویژگی های روانی و آگاهی های زوجین

جدول آمار برخی از عوامل مؤثر بر خشونت به تفکیک استانها

شماره	گویه های کلی	کم ترین میزان در استان:	بیشترین میزان در استان:
۱	حساسیت مردان نسبت به روابط همسرانشان با سایرین	بندرعباس	تبریز
۲	کیفیت در رابطه زن و شوهری	اصفهان	تبریز
۳	سابقه اختلافات خانوادگی	تبریز	زاهدان
۴	میزان تحمیلی بودن ازدواج	تبریز	سندج
۵	قدرت نمایی و زورگویی مردان	مشهد	سندج
۶	تعلقات مذهبی خانواده	تهران	یزد
۷	مخاطرات و نگرانی های مهم در زندگی اجتماعی	یاسوج	ساری
۸	وابستگی عاطفی به همسر	شهرکرد	تبریز
۹	احساس نابرابری و بی عدالتی در دسترسی به فرصت ها و منابع خانواده برای زنان	تبریز	زاهدان

منبع: پایگاه معاونت امور خانواده و زنان ریاست جمهوری

در کل آسیب‌های فرهنگی خانواده به چند دسته‌ی کلی طبق جدول زیر تقسیم می‌شوند:

<p>۱- بدگمانی و سوء ظن زن و شوهر نسبت به یکدیگر ۲- اختلال در فرایند تفهیم و تفاهم ۳- تغییر ارزش‌ها ۴- خود برتر بینی، تکبر ۵- ارتباط کلامی نامناسب بین همسران</p>	<p>آسیب‌های اخلاقی</p>
<p>۱- ضعف باورهای دینی ۲- ضعف ایمان به رزاقیت الهی ۳- باورهای اشتباه ۴- بی‌توجهی به باورهای دینی</p>	<p>آسیب‌های اعتقادی</p>
<p>۱- مصرف‌گرایی در سبک زندگی ۲- تجمل‌گرایی ۳- فقر و بی‌کاری، اعضای خانواده به ویژه مرد</p>	<p>آسیب‌های مادی</p>
<p>۱- کاهش قداست کارخانگی و مادری ۲- آرمان‌گرایی جوانان در امر ازدواج</p>	<p>آسیب‌های معنوی</p>
<p>۱- تغییر نگرش‌ها و ارزش‌ها ۲- ترویج فرهنگ فرزندسالاری ۳- تلقی‌های غربی در شیوه زندگی ۴- تأثیر پذیری از شیوه زندگی مدرن ۵- ترویج فرهنگ فردگرایی ۶- شیوه ناکارآمد انتخاب همسر</p>	<p>آسیب‌های نگرشی</p>
<p>۱- آپارتمان‌نشینی و کوچک شدن محیط خانه‌ها ۲- تأثیر سبک زندگی شهری ۳- دخالت اطرافیان ۴- افزایش ناهنجاری‌ها در جامعه</p>	<p>تأپذیری از محیط زندگی</p>

بحث و نتیجه‌گیری:

هدف از آسیب‌شناسی خانواده، شنا سایی عواملی است که بهداشت روانی خانواده را تهدید می‌کند. در بیان اهمیت آسیب‌شناسی خانواده باید متذکر شد که ریشه اکثر ناهنجاری‌های رفتاری، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، فرهنگی، و تربیتی افراد یک جامعه، از عدم توجه و تمرکز به آسیب‌های فراروی خانواده‌ها نشأت می‌گیرد. با توجه به مباحث فوق می‌توان نتیجه گرفت که آسیب‌های اجتماعی

199..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

همچون، عدم شناخت و آگاهی به اصول زندگی مشترک، سست شدن باورهای مذهبی، عدم صداقت و فریبکاری، عدم توجه به نیازهای اصلی و اساسی خانواده، ابهام و افراط در انتظارات، بحران اقتصادی و مالی در خانواده، بیکاری. آسیبهای فرهنگی همچون: موانع فرهنگی و طبقاتی، الگوهای فرهنگی غلط برگرفته از غرب گرایی، فقر فرهنگی، خود کم بینی فرهنگی و دوری از غنای فرهنگ اصیل اسلامی و نیز آسیبهای تربیتی مانند: عدم توجه به مسائل اعتقادی و دینی، انحرافات اخلاقی، عدم آگاهی و بینش صحیح در والدین، اعتیاد، ترویج عادات نامطلوب در فرزندان، عدم روابط صحیح و متعادل با فرزندان. همیشه در پشت درب منازل خانواده ها کمین کرده است و هیچ خانواده ای از این مسائل و آسیب ها مصون نخواهد بود پس بر اساس مطالب عنوان شده و تحقیقات قبلی بعمل آمده توسط جامعه شناسان، این نتیجه حاصل می شود که آسیب های اجتماعی، فرهنگی و تربیتی فرا روی خانواده ها با توجه به پیشرفت های موجود در ارتباطات، فناوری و ... سالانه سیر افزایشی و صعودی داشته و این امر محیط خانواده ها را به شدت با چالش و تهدید روبرو می کند به همین دلیل نهادهای اجتماعی و دولت باید با ارائه برنامه های مدون، اقدام اساسی و جدی برای پیشگیری و کنترل این آسیبها انجام دهد. امتیاز این پژوهش در مقایسه با سایر تحقیقات انجام گرفته سابق براین در حوزه آسیب های فرهنگی خانواده؛ این است که در این نوشتار آموزه های دینی برگرفته از آیات و روایات بیشتر مد نظر قرار گرفته است. در کل می توان به نتایج زیر اشاره کرد:

اختلاف خانوادگی معلول عوامل فرهنگی فراوانی است که در این نوشتار به چند عامل مهم پرداخته می شود. خود محوری انسان و عدم پذیرش ویژگی های فردی دیگران، مانع بزرگی برای تفاهم و همکاری در زندگی خانوادگی رادربی دارد. عدم شناخت نیازهای فردی و تلاش بیهوده در جهت یکسان سازی آمرانه فضای خانواده، هزینه های سنگینی را بر اعضای آن تحمیل می کند که بیگانگی اعضا، از یکدیگر کمترین و فروپاشی خانواده بزرگ ترین آنهاست. (سالاری فر، ۱۳۹۳). از جمله آثار صفت رذیله تکبر اختلاف در توانایی فهم و درک درست مسأله در انسان است. افراد متکبر بدلیل خود بزرگ بینی، از درک بسیاری از حقایق نا توانند. لذا شخص متکبر بدون دلیل دنبال سلطه گری و ستیزه است و توان درک اعضای

خانواده را ندارد.

قسمتی از اختلافات زن و مرد به چگونگی روابط کلامی آنها باز می‌گردد. برخی افراد برای بیان قدر شناسی و اظهار محبت، به همسر خود کمتر از الفاظ استفاده می‌کنند؛ درحالی که در انتقاد و ایراد گرفتن، صراحت بیشتری دارند و کم رویی نشان نمی‌دهند. (ستیر، ۱۳۷۶) علاوه بر ارتباط کلامی نامناسب، یکی دیگر از عوامل مؤثر در تضعیف خانواده، کاهش ارتباط کلامی بین اعضای خانواده از جمله همسران است. کم شدن ارتباطات کلامی در خانواده‌ها که متأثر از حاکمیت بی‌رقیب رسانه‌های تصویری، تغییر الگوی ارتباطی در خانواده، چند شغله بودن سرپرست خانواده و فشار دوچندان ناشی از جمع میان کار خانگی و اشتغال رسمی بر زنان است؛ زن و مرد را در برقراری ارتباط سازنده ناتوان کرده است. علاوه بر این، تغییر سطح مطالبات زوجین از یکدیگر، زمینه توافق و هم‌سازی طرفینی را کاهش داده است. (زیبایی نژاد، ۱۳۹۳). بخش زیادی از اختلافات خانوادگی به مسائل اقتصادی بازمی‌گردد. فقر و بیکاری، اعضای خانواده به ویژه مرد را تحت فشار قرار می‌دهد و عاملی برای بروز تعارض‌ها به شمار می‌رود. همچنین توقعات مادی زیاد در خانواده موجب تعارض و اختلاف می‌شود. اگر مرد توان برآوردن خواسته‌های اعضای خانواده را نداشته باشد، معمولاً باتندی به آنها واکنش نشان می‌دهد و زمینه رفتارهای ناسازگارانه و خشونت بار را فراهم می‌کند.

از سوی دیگر، تجمل‌گرایی و غرق شدن در رفاه مادی و احساس بی‌نیازی کاذب نیز به رفتار برتری جویانه و ناسازگاری می‌انجامد. قرآن در این باره می‌فرماید: «كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ» نه چنین است (که می‌پندارند). بی‌گمان آدمی طغیان می‌کند. چون خود را بی‌نیاز می‌بیند. (علق ۹۶)، ۷، ۶). گاهی هم رسیدن ناگهانی یک خانواده به ثروت خود به عامل خود فراموشی و سرکشی و اختلاف تبدیل می‌شود. توجه زیاد به تجملات و ظواهر زندگی، زمینه را برای دور شدن از روابط انسانی مبتنی بر صمیمیت و دوستی فراهم می‌آورد و افراد را به خود بیگانگی گرفتار می‌کند. در این حالت، ارزش‌های اخلاقی و دینی، جای خود را به امتیازهای مادی و تجملاتی می‌دهند. از آنجا که انسان در این موارد سیری ناپذیر است. همانطوری که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و اله) فرمودند: «مَنْهُوَ مَنْ لَا يَشْبَعَانِ طَالِبُ دُنْيَا وَ طَالِبُ عِلْمٍ...» دو گرسنه‌اند که سیر نمی‌شوند: طالب دنیا و طالب علم. (کلینی، ۱۴۰۷) با این تفاوت که طالب

201..... بررسی عوامل موثر بر آسیب های فرهنگی خانواده

علم همواره برخشنودی خدا از خویش می افزاید و طالب دنیادرطغیان خویش غوطه می خورد و هیچ گاه از زندگی و تعامل با دیگران از جمله با خانواده رضایت نخواهند داشت، سپاسگزاری نیز در او کم رنگ می شود در چنین شرایطی روابط خانواده به سردی و نفرت می گراید.

منابع

- کلام الله، قرآن کریم، ۱۳۲۳. ترجمه مهدی الهی قمشه ای. کتابفروشی اسلامیة، قم.
- بخارایی، احمد، ۱۳۹۳-جامعه شناسی انحرافات اجتماعی در ایران، چاپ سوم، جامعه شنا سان تهران، ۱۳۹۳؛ پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۴. نهج الفصاحه، دنیای دانش، تهران.
- چراغی؛ اسماعیل کوتیانی، فمینیسم و کارکردهای خانواده، مجله‌ی معرفت، شماره‌ی ۱۹، ۱۳۹۱
- حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹. وسائل الشیعه مؤسسه آل البیت (علیه السلام)، قم.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷. لغت نامه چاپ دوم، دانشگاه تهران، تهران.
- زیبایی نژاد، محمدرضا، ۱۳۹۴. آسیب شناسی خانواده، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان مرکز امور زنان و خانواده، ریاست جمهوری.
- ستوده، هدایت الله، ۱۳۸۴. جامعه شناسی مسائل اجتماعی ایران، چاپ اول، ندا آریان، تهران.
- ستوده، هدایت الله، آسیب شناسی اجتماعی (جامعه شناسی انحرافات)، چاپ یازدهم، آوای نور، تهران، ۱۳۸۳؛
- ساروخانی، باقر، ۱۳۷۶. طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن، چاپ دوم انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- سالنامه آمار جمعیتی سال ۱۳۹۱ انتشارات سازمان ثبت احوال کشور، ش ۹، ۱۳۹۲؛
- سوسن، سیف، معصومه، اسلامی، نقش باورهای ارتباطی در کارکرد خانواده، مطالعات جوانان پاییز و زمستان ۱۳۸۶ شماره ۱۰ و ۱۱
- سالاری فر، محمد رضا و دیگران، ۱۳۹۳. بهداشت روانی بانگش به منابع اسلامی، چاپ سوم، سازمان سمت، تهران.
- ستیره ویرجینا، ۱۳۷۶. آدم سازی در روان شناسی خانواده، ترجمه، بهروز، پیرشک، رشد، تهران.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵.
- عیلزاده، میرزا، مثبت اندیشی یا منفی نگری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، نوبت چاپ: نهم، ۱۳۹۲
- عیوضی، غلام حسن، سبک زندگی تلویزیونی و مصرف، فصلنامه‌ی فرهنگی دفاعی زنان و خانواده، شماره‌ی ۱۶، ۱۳۸۸
- خلج آبادی فراهانی، فریده. ۱۳۹۰. دلایل باروری پایین در زنان ایرانی، ویژه‌نامه‌ی جمعیت ایران.
- قنادان، منصور و همکاران. ۱۳۷۵. جامعه‌شناسی: (مفاهیم کلیدی)، آوای نور، تهران.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷. اصول الکافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران.

۲۰۲.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال پانزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۰

- کاوه، محمد، ۱۳۹۱. آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی، چاپ اول، جامعه‌شناسان، تهران.
- گرت‌ها، هوفستده، ۱۳۸۷. «فرهنگ‌ها و سازمان‌ها، برنامه‌ریزی ذهن»، علی‌اکبر فرهنگی و اسماعیل کاووسی، پژوهشکده‌ی تحقیقات استراتژیک، تهران.
- لیثیواسطی، علی‌بن محمد، ۱۳۷۶. عیون الحکم والمواعظ، تحقیق حسین حسینی بیرجندی، دارالحدیث، قم. مهدوی محمدصادق و حسن غنیمتی، ۱۳۸۱. فرزندسالاری، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی، شماره ۳۵.
- والاس، کلر. ۱۳۸۴. درآمدی بر جامعه‌شناسی نگرش‌های فمینیستی، مریم خراسانی و حمید احمدی، تهران، دنیای مادر.
- ورنستین، ف. چ، ۱۳۸۰. روش‌های درمان مشکلات زناشویی، ترجمه حسن تونزنده جانی و نسرین کمال‌پور، مشهد، مرن‌دیز.
- نوری، میرزا حسین، م ۱۴۰۸. ستدرک الوسائل، مؤسسه آل‌البیت، قم.